

מפני שיבה תקום

מפני שיבה תקום והדרת פני זקן ויראת מאלהיך אני ה': ויקרא יט לב).¹

תוספתא מסכת מגילה (ליברמן) ג כד – לא רק כיבודים

אי זו היא קימה שאמרה תורה "מפני שיבה תקום"? עומד מפניו, שואל ומשיב, בתוך ארבע אמות. אי זהו הדרון שאמרה תורה "והדרת פני זקן"? לא עומד במקומו ולא מדבר במקומו ולא סותר את דברו. נוהג בו מורא ויראה, משא ומתן, בכניסה וביציאה, והן קודמין לכל אדם שנאמר: "ואתן אתם ראשים על העם".²

ספרא קדושים פרשה ג פרק ז – דבר המסור ללב

"מפני שיבה תקום" - יכול מפני אשמאי? תלמוד לומר: "זקן" ואין זקן אלא חכם, שנאמר: "אספה לי שבעים איש מזקני ישראל" (במדבר יא טז).³ רבי יוסי הגלילי אומר: אין זקן אלא זה שקנה חכמה, שנאמר: "ה' קנני ראשית דרכו" (משלי ח כב).⁴ יכול יעמוד לפניו מרחוק? תלמוד לומר: "והדרת פני זקן".⁵ אי והדרת, יכול יהדרנו בממו? תלמוד לומר: "תקום והדרת" - מה קימה שאין בה חסרון כיס אף הידור שאין בה חסרון כיס.⁶ איזהו הידור? לא ישב במקומו ולא מדבר במקומו ולא סותר את דבריו. יכול אם ראהו יעצום עיניו כאילו לא ראהו?⁷ הרי הדבר מסור ללב, שנאמר: "ויראת מאלהיך אני ה' " - הא כל דבר שהוא מסור ללב נאמר ויראת מאלהיך.⁸ רבי שמעון בן אלעזר אומר: מנין לזקן שלא יטריח? תלמוד לומר: "זקן ויראת מאלהיך".⁹

מסכת קידושין דף לב ב – לג א – פרטי דינים ומעשים

תנו רבנן: מפני שיבה תקום - יכול אפילו מפני זקן אשמאי? ת"ל: זקן, ואין זקן אלא חכם, שנאמר: "אספה לי שבעים איש מזקני ישראל"; רבי יוסי הגלילי אומר: אין זקן אלא מי שקנה חכמה, שנאמר: "ה' קנני ראשית דרכו".¹⁰

¹ לכאורה זה ציווי פשוט וברור אשר מתחבר אל תרבות העולם הכללית של כיבוד זקנים (שהיא עצמה אולי משקל נגד לתרבויות של הפקרת הזקנים). ראו לשון פירוש עקידת יצחק שמות שער נא: "והיא הישרה נפלאה למלאכת המשפט בלי ספק". אבל חז"ל מצאו בדין זה מקום להתגדר בו: מה כלול בהידור פני הזקן? האם "קימה" היא רק כפשוטה לקום מפניו כשאתה רואה אותו, או אולי גם להקים ולקיים אותו, ובפרט כשהוא לא נקרה לפניך. האם מדובר בכל זקן או שמא רק בזקנים 'מיוחסים' וראויים? עוד יש לדון בתוספת "ויראת מאלהיך", שהיא ייחודית לספר ויקרא (פרשות קדושים ובהר) וזכרת חמש פעמים: באיסור "לא תתן מכשול" (ויקרא יט יד), בהידור פני זקן כאן, באיסור "לא תונו" (ויקרא כה יז), באיסור "נשך ותרביית" (שם לב), ובאיסור "לא תרדה בו בפרך" (שם מג). כולם הן מצוות לא תעשה ורק המקרה של הידור זקן הוא מצוות עשה שנאמר בה "ויראת מאלהיך".

² מה שמזכיר את כיבוד אב ואם. הפסוק האחרון המצוטט הוא שיבוש (שילוב?) של הפסוק בשמות יח כה: "ויבחר משה אנשי חיל מכל ישראל ויתן אתם ראשים על העם וכו'", עם הפסוק בדברים א טו: "ואקח את ראשי שבטיכם אנשים חקמים וידעים ואתן אותם ראשים עליכם וכו'". בין כך ובין כך, תוספתא זו היא מקור תנאי לדין "מפני שיבה תקום והדרת פני זקן" שלא מצאנו במשנה. לא רק בבית המדרש ובציבור, אלא גם בחיי המעשה. "במשא ומתן", היינו בעסקים. ראו ספרי דברים פ"סקא טו: "ואתן אותם ראשים עליכם - שיהו מוכבדים עליכם. ראשים במקח, ראשים בממכר, ראשים במשא ומתן, ראשים בכניסה ויציאה: נכנס ראשון ויוצא אחרון". ועל קדימות בשוק לתלמידי חכמים, ראו הסיפור בגמרא בבא בתרא כב ע"א על רב דימי שהביא גרוגרות וביקש למכור בשוק לפני כולם ושלח ראש הגולה את רבא לבדוק אם הוא תלמיד חכם. והלכה זו נקראת נקיטת שוק.

³ היא פרשת מינוי שבעים הזקנים בספר במדבר בעקבות תלונתו של משה: "לא אוכל אנכי לבדי לשאת את כל העם הזה כי כבד ממני". ראו דברינו [קול אחד וקולות רבים](#) בפרשת בהעלותך. ועפ"י מסורת במדרש הם שהיו [שוטרי בני ישראל](#) במצרים.

⁴ דרשה קצת מורכבת "לשון נוטריקון" מסביר רש"י. זקן הוא זה שקנה חכמה. המילה "קנה" מתחברת אל "קנני" שבפסוק במשלי שהיא החכמה והתורה. ראו מסכת אבות ו', אבות דרבי נתן הוספה ב לנוסח א פרק ח, פסחים נד ע"א, נדרים לט ע"ב ועוד שהפסוק במשלי מדבר על התורה "שבה נברא העולם" (ומשם נלקח הביטוי בזוהר שהקב"ה הסתכל בתורה וברא את העולם).

⁵ כפי שראינו בתוספתא: בתוך ארבע אמות. "דמוכח מילתא שמפניו הוא עומד", רש"י בגמרא שלהלן.

⁶ ושלא ככיבוד אב ואם שלשיטה שההוצאה הכספית היא "משל בן", המצווה כרוכה גם בהפסד ממון.

⁷ שהרי למדנו שהמצווה היא בתוך ארבע אמות.

⁸ בכל חמש המצוות בהן נאמר "ויראת מאלהיך" - חלקן עם התוספת "אני ה'" וחלקן בלי - המצוות שמנינו בהערה 1: איסור הכשלה, איסור רדייה בפרך, איסור ריבית, איסור הונאה והידור הזקנים, מוסיף מדרש תורת כהנים: "הרי הדבר מסור ללב". בכלן מדגיש המדרש את האפשרות להערים, להתחכם ולהיתמם על התכונן לטובה. אבל הסיום כאן: "הא כל דבר שהוא מסור ללב", מעלה את האפשרות שיש עוד מצוות שמסורות ללב. ראו דברינו [הלב יודע עם לעקל אתם לעקלקלות](#) בתשעה באב.

⁹ על המילה "זקן" יש אתנחתא בפסוק, אבל אין זה מפריע לדרשן לחבר אותה עם החצי השני של הפסוק, כך הרי גם עשה לעיל כאשר חיבר את "תקום והדרת", כאשר גם שם אין זו הקריאה הפשוטה של הפסוק. התעכבנו על מדרש ספרא - תורת כהנים המלווה את ספר ויקרא, ללמדנו כמה חשוב העיון במקורות התנאים כולל מדרשיהם על התורה (מכילתא, ספרא ספרי), לפני שצוללים בים התלמוד. הסוגיה בגמרא קידושין שלהלן, ממנה כבר שאלנו שני פירושי רש"י לעיל, מבוססת על מדרש ספרא זה ומרחיבה אותו. נתמקד בהרחבות ונקצר במה שכבר למדנו בספרא.

¹⁰ מהו זקן "אשמאי"? רש"י במקום מפרש: "אשם, רשע, עם הארץ", אך תוספות ופרשנים אחרים חולקים וסוברים שמדובר בזקן בור "אשמאי" הוא כמו "שממה". ובאמת, ניתן להבחין בין: תלמיד חכם, רשע, זקן 'עם הארץ'. לנושא זה נתייחס להלן בשיטת איסי

11....

רבי יוסי הגלילי היינו תנא קמא! איכא בינייהו יניק וחכים, תנא קמא סבר: יניק וחכים לא, רבי יוסי הגלילי סבר: אפילו יניק וחכים.¹²

אמר מר: יכול יהדרנו בממונן? תלמוד לומר: "תקום והדרת", מה קימה שאין בה חסרון כיס, אף הידור שאין בו חסרון כיס.¹³ וקימה לית בה חסרון כיס? מי לא עסקינן דקא נקיב מרגניתא, אדהכי והכי קאים מקמיה ובטיל ממלאכתו?¹⁴ אלא אקיש קימה להידור, מה הידור שאין בו ביטול, אף קימה שאין בה ביטול; ואקיש נמי הידור לקימה, מה קימה שאין בה חסרון כיס, אף הידור שאין בו חסרון כיס; מכאן אמרו: אין בעלי אומניות רשאי לעמוד מפני תלמידי חכמים בשעה שעוסקין במלאכתם.¹⁵

אמר מר: יכול יעמוד מפניו מבית הכסא ומבית המרחץ – תלמוד לומר: "תקום והדרת", לא אמרתי קימה אלא במקום שיש הידור.¹⁶ ולא? והא ר' חייא הוה יתיב בי מסחותא,¹⁷ וחליף ואזיל רבי שמעון בר רבי ולא קם מקמיה, ואיקפד, ואתא אמר ליה לאבוה:¹⁸ שני חומשים שְׁנִיתִי לו בספר תהלים, ולא עמד מפניו! ותו, בר קפרא, ואמרי לה ר' שמואל בר ר' יוסי, הוה יתיב בי מסחותא, על ואזיל ר' שמעון בר רבי ולא קם מקמיה, ואיקפד, ואתא אמר לו לאבוה: שני שלישי שלישי שניתי לו בתורת כהנים, ולא עמד מפניו!¹⁹

יכול יעצם עיניו כמי שלא ראהו? תלמוד לומר: "תקום ויראת" – דבר המסור ללב נאמר בו: "ויראת מאלהיך".

20...

בן יהודה ורבי יוחנן. ובאמת לא ברורה כוונת רש"י. אם רצה להוציא מהמצווה את הרשע (כבהגדה של פסח) ולמעט בזקנים שאין לכבדם, מדוע כך אשם, רשע ועם הארץ בנשימה אחת? ומה עם זקן שלא למד תורה אבל עסק הרבה בגמילות חסדים וצדקה ועזרה לזולת? ראו הסיפורים על מורידי הגשמים בגמרא תענית כב-כד!

¹¹ המשך "תנו רבנן" שבגמרא הוא פחות או יותר מדרש ספרא הנ"ל (בהבדלים מסוימים שנציין להלן) ולפיכך דלגנו עליו. נגשנו ישירות לדרשות שעל כל הלכה ומשפט לחוד.

¹² הגמרא שואלת מה מוסיף רבי יוסי הגלילי על הדעה הראשונה ("תנא קמא") שכבר לימד אותנו שקמים רק מפני זקן שהוא גם חכם? האם לפסוקים השונים שכל אחד מביא יש משמעות להלכה? ותשובתה היא כן: עפ"י רבי יוסי הגלילי שהלימוד הוא מהפסוק "ה' קנני ראשית דרכו" שם לא נזכרה המילה "זקן", יש לכבד גם "יניק וחכים", היינו תלמיד חכם צעיר. בכך נראה שחז"ל מוציאים את הפסוק עוד יותר מפשוטו, פעמיים: מוציאים זקנים מסוימים (ראו הערה 10) ומכניסים תלמידי חכמים שאינם זקנים. ראו איך שיטות אלה השפיעו על תרגום אונקלוס שבד"כ נצמד למילות התורה במדויק, אבל כאן הוא מתרגם: "מן קדם דסבר באוריתא תקום ותהדר אפי סבא ותדחל מאלהך אנה יי". וכך בדומה התרגום המיוחס ליונתן: "מן קדם סבין דסבירין באוריתא תקומון ותייקר אפי חקימא וְתִדְחַל מֵאֲלֹהֶיךָ אָנָּה יי". ובתרגום כתר יונתן חזרה לעברית: "מן לפני זקנים שמבינים בתורה תקומו ותכבד פני חכם ותירא מאלהיך".

¹³ עד כאן כלשון ה"תנו רבנן" שבגמרא, בדיוק כלשון מדרש ספרא, שמצוות "מפני שיבה תקום", איננה דורשת הוצאה כספית.

¹⁴ הוצאה כספית ישירה אולי לא, אבל הפסד ממונן כתוצאה מביטול מלאכה כן. הרי בעל מלאכה, כגון מנקב מרגליות (אבני חן) שהיא מלאכה מאד מיוחדת שמשלמים עליה הרבה, אם קם לכבוד זקן, מפסיד ממונן מלאכתו. ונראה לנו (גם אחרי שעיינו בראשונים על הדף) שמדובר בבעל מלאכה 'עצמאי' או קבלן שעובד לפי 'תוצרים' ולכן נקטה הגמרא את הדוגמא של מנקב מרגליות שהוא אומנות מיוחדת (ראו שיר השיירים רבה א ב: "אית דידע למחרוז ולא ידע למקדת, ואית דידע למקדת ולא ידע למחרוז"). אבל שכיר שעובד לפי זמן, פשיטא שלא יעמוד לפני זקנים ותלמידי חכמים, שהרי אפילו לקריאת שמע אינו רשאי לשנות מקומו, ראו ברכות פרק ב משנה ד: "האומנין קורין בראש האילן או בראש הנדבך". וראו שולחן ערוך יורה דעה רמד ה.

¹⁵ תשובת הגמרא היא שקימה והידור מלמדות זו על זו שאין להוציא עליהן ממונן ואין להיבטל בעבורן ממלאכה. וככלל: "אין בעלי אומניות רשאי לעמוד מפני תלמידי חכמים בשעה שעוסקין במלאכתם"! ראו בהמשך הגמרא שם שהיא שואלת ממצוות הביכורים, שם אומרת המשנה במסכת ביכורים פרק ג: "וכל בעלי אומניות שבירושלם עומדים לפנייהם ושואלין בשלומם אחינו אנשי המקום פלוני באתם לשלום!" ומתרתת הגמרא: "א"ר יוחנן: מפניהם עומדים, מפני תלמידי חכמים אין עומדים. אמר רבי יוסי בר אבין: בוא וראה כמה חביבה מצוה בשעתה, שהרי מפניהם עומדים, מפני תלמידי חכמים אין עומדים". ראו מקבילה בגמרא חולין נד ע"ב שרבי יוחנן ביקש משולחני (חלפן כספים) מטבע מסוימת על מנת למדוד נקב בבהמה (לדעת אם היא כשרה או טרפה) וביקש אותו שולחני לעמוד לכבודו של רבי יוחנן, אך זה היסה בו ואמר: "אמר לי: שב בני שב! אין בעלי אומניות רשאי לעמוד מפני תלמידי חכמים בשעה שעוסקין במלאכתם". הוא רבי יוחנן שמצוטט גם בגמרא שלנו שמפני מביאי הביכורים עומדים בעלי האומניות, אך לא מפני תלמידי חכמים. כל כך גדולה היא המלאכה וגדולה הימנה "מצווה בשעתה"! אך יש לגמרא שם עוד הסבר שנהגו כבוד מיוחד במביאי הביכורים שמא לא ירצו שוב לבוא ובעקרון אין מצוה דוחה את המלאכה. ראו שם.

¹⁶ כאן מביאה הגמרא קטע שאיננו במדרש ספרא שבידנו. נראה שלפני האמוראים היה נוסח אחר ומורחב יותר של מדרש ספרא הנ"ל כפי שנראה עוד להלן. ושוב החיבור של "תקום והדרת" – הקימה וההידור.

¹⁷ בית המרחץ.

¹⁸ לרבי יהודה הנשיא אביו של רבי שמעון.

¹⁹ שני תלמידים בכירים של רבי יהודה הנשיא, ר' חייא ובר קפרא (שגם ידעו להתעמת לא מעט עם רבם, מועד קטן טז א, נדרים נא א, ירושלמי כלאים ט ג ועוד) קובלים לפני רבי שבנו, ר' שמעון, לא קם לכבודם בבית המרחץ למרות שלימדו אותו לא מעט. ראו בפרט הקובלנה של בר קפרא על שלימד אותו תורת כהנים, הוא מדרש ספרא – הבסיס לגמרא בה אנו עוסקים). תשובת רבי שם היא: "שמה בהן יושב ומהרהר", שמעון בנו ולכן לא קם לכבודם. משמע שאם לא היה מהרהר בדברי תורה, צריך היה לקום לכבודם, והרי זה אירע בבית המרחץ! תשובת הגמרא שם שיש להבחין בין החלק הפנימי והחיצוני של בית המרחץ ובאמת אין מצוות הידור וקימה בבית המרחץ עצמו.

²⁰ בקטע שהשמטנו שואלת הגמרא: "אטו ברשיעי עסקינן?" – האם אנחנו עוסקים כאן באדם רשע שראה זקן מרחוק ועצם את עיניו עד שזה יגיע לתחום החיוב שהוא כפי שראינו כבר לעיל: ארבע אמות. על התחכמות כגון זו אומרת התורה (הדרשה) "תקום ויראת" – שהדברים מסורים ללב ואם יש יראה וכנות בלבבך ואתה יודע שראית רק בחרת לעצום את עיניך, אז תקום!

תנא: איזוהי קימה שיש בה הידור? הוי אומר: זה ד' אמות.²¹ אמר אביי: לא אמרן אלא ברבו שאינו מובהק, אבל ברבו המובהק - מלוא עיניו. אביי מרגע שהיה רואה את אוזן חמורו של רב יוסף (רבו) שבא, היה עומד.²² ר' שמעון בן אלעזר אומר: מנין לזקן שלא יטריח? ת"ל: "זקן ויראת".²³ אמר אביי: נקטינן, דאי מקיף חיי.²⁴ אביי מקיף. רבי זירא מקיף.²⁵ רבינא היה יושב לפני ר' ירמיה מדיפתי, עבר אדם אחד לפניו ולא כיסה את ראשו. אמר: כמה חצוף אותו האיש! אמרו לו: שמא ממתא מחסיא הוא שרגילים בה חכמים.²⁶ איסי בן יהודה אומר: מפני שיבה תקום - ואפילו כל שיבה במשמע.²⁷ אמר ר' יוחנן: הלכה כאיסי בן יהודה. ר' יוחנן הוה קאי מקמי סבי דארמאי, אמר: כמה הרפתקי עדו עליהו דהני.²⁸ א"ר אייבו אמר ר' ינאי: אין תלמיד חכם רשאי לעמוד מפני רבו אלא שחרית וערבית, כדי שלא יהיה כבודו מרובה מכבוד שמים.²⁹ אמר ליה שמואל לרב יהודה: שיננא, קום מקמי אבוך. שאני רב יחזקאל, דבעל מעשים הוה, דאפילו מר שמואל נמי קאים מקמיה.³⁰ איבעיא להו: מהו לעמוד מפני ספר תורה? ר' חלקיה ור' סימון ור' אלעזר אמרי: קל וחומר, מפני לומדיה עומדים, מפניה לא כל שכן.³¹

²¹ בתוספתא בה פתחנו.

²² מנגד, ראו בהמשך הגמרא שם, שאביי הקפיד מאד כאשר ישבו חכמים בצד אחד של הנהר והוא עבר בצד האחר, ולא קמו לכבודו!
²³ ונשמטה המילה "מאלהיק" שנמצאת בספרא. אפשר שהיא פשוט עומדת ברקע וקצרו המעתיקים, ואפשר שהדבר מכוון. גם אתה הזקן החכם מצווה על "ויראת" של כבוד הציבור.

²⁴ שאם הזקן עושה הקפה על מנת שלא להטריח אנשים שיעמדו לכבודו ויהדרו בכבודו- הוא זוכה לאריכות ימים. ראו המנהג שלא להפסיע על ראשי העם, מסכת מגילה כז ע"ב: "שאלו תלמידיו את רבי אלעזר בן שמוע: במה הארכת ימים? אמר להם: מימי לא עשיתי קפנדריא לבית הכנסת, ולא פסעתי על ראשי עם קדוש, ולא נשאתי כפי בלא ברכה" (ראו גם סנהדרין ז ע"ב, יבמות קה ע"ב, הוריות יג ע"ב בנושא פסיעה על ראשי העם). ושטיינזלץ מביא את פירוש הש"ך שמדובר בתקופה בה היו אנשים יושבים על הקרקע וכל קימה וישיבה היה בה טורח גדול. ומן הסתם גם איבוד זמן של לימוד תורה. ראו הנהגות הכיבודים שהנהיג רבן שמעון בן גמליאל בסוף מסכת הוריות ושעוררו מחלוקת קשה כנגדו. וראו גם הסיפור על ר' ישמעאל בר' יוסי בגמרא יבמות קה ב בעימות שלו עם אבדן.

²⁵ כך עשו אביי ור' זירא ומלשון המשפט משתמע שלא כולם נהגו כך. ואכן, ראו דעה אחרת במדרש מדבר רבה טו יז על הפסוק: "אספה לי שבעים איש מזקני ישראל": "אמר רבי אבא הכהן בר פפא: כשהייתי רואה סיעה של בני אדם הייתי הולך בדרך אחרת שלא להטריח עליהן, שלא יהיו רואין ועומדים מלפני. וכשאמרתי דברים לפני רבי יוסי ב"ר זבידא אמר לי: צריך אתה לעבור לפניהם ויהיו רואין אותך ועומדים לפניך ואת מביאם לידי יראת שמים, שנאמר: מפני שיבה תקום ויראת מאלהיק".

²⁶ ולכן ליבם גס בהם. אפשר שהחכמים שהיו רבים כמותם במתא מחסיא לא הקפידו בכבודם, או שמא אדרבא, לא הקפידו להקיף והטריחו מדי את הציבור. ועל"פ, למדנו מאירוע זה שכיסוי ראש הוא מתן כבוד ולא הורדת הכובע כמקובל בימינו.

²⁷ זו שוב תוספת של הגמרא שאיננה במדרש ספרא, בדומה למה שראינו לעיל לגבי בית הכסא ובית המרחץ (הערה 16 לעיל). תוספת זו מעוררת מחדש את הדיון על "זקן אשמאי" שמצוי בראש מדרש ספרא והסוגיה בגמרא קידושין. ראו הערה 10 לעיל. מי הוא הזקן שעליו מדברת התורה: "מפני שיבה תקום והדרת פני זקן"? ראו רש"י במקום שמסביר: "אפילו זקן אשמאי", היינו שאיסי בן יהודה חולק על "תנא קמא" שבתחילת הסוגיה! ולפי שיטת רש"י עצמו, אם כך גם זקן רשע ואשם! אבל לא כך נראה מפשט הסוגיה. יש זקן אשמאי (רשע), ויש "נייק וחכים", ויש זקני גויים מכובדים, ולהלן נראה הבחנות נוספות כמו "בעל מעשים".

²⁸ ר' יוחנן היה עומד לפני זקני גויים, שהיה אומר: כמה הרפתקאות עברו עליהם. כמה אירועי חיים ראו והתנסו בהם! ושם עוד חכמים כמו רבא, אביי ורב נחמן שנהגו כבוד בזקני גויים, מן הסתם שחיו בשכונתם, בצורה זו או אחרת. העימות עם "זקן אשמאי" לעיל הוא ברור, אלא אם נלך לקיצוניות של רשע כפי שרש"י מציע בתחילה שרק זקן רשע אין להדר בכבודו (ואולי גם שיטת תוספות שמדובר ב"שממה" צריכה עיון). אבל כפי שראינו והערנו, גם בלי זקן אשמאי יש אפשרויות רבות: זקן רבו מובהק, זקן תלמיד חכם, זקן שאינו תלמיד חכם אבל גומל חסדים ועוסק במצוות, זקן גוי הגון, זקן סתם שאיננו יודעים עליו כלום. כיצד ננהג בכל אלה? האם לא על כגון אלה אמרה תורה: "ועשית הטוב והישר"? וחכמים: "איזו היא דרך שיבור לו האדם כל שהיא תפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם" (פרקי אבות ראש פרק ב)?

²⁹ וגם על זה מיינמום זה אומרת הגמרא שם, שהחכם מצדו לא יטריח. נראה שבאמירה קצרה זו אנו נוגעים בשורשי המצווה והבנת "ויראת מאלוהיק" שבפסוק שהוא כאמור שונה משאר "ויראת מאלוהיק" שבתורה. כיבוד הזקנים בכלל, תלמידי חכמים בפרט הוא משום שיראתם היא מעין יראת השכינה. ראו מדרש תנחומא (בובר) פרשת בהעלותך: "ולא יאריך ימים כצל אשר איננו ירא מלפני אלהים (קהלת ח יג), מורא זה אינו יודע מה הוא, כשהוא אומר מפני שיבה תקום וגו' ויראת מאלהיק, הוי אומר זה מוראת תלמידי חכמים". ראו גם שאילתות דרב אחאי פרשת קדושים שאילתא קא שמזכיר בהקשר לכיבוד זקנים תלמידי חכמים את דרשת רבי עקיבא: "את יי' אלהיק תירא - לרבות תלמידי חכמים". אם כך, אי אפשר שכבודו של החכם יהיה מרובה מכבוד שמים. וכבוד שמים היא קריאת שמע שחרית וערבית! ולהלכה, ראו רמב"ם הלכות תלמוד תורה ו ח: "תלמיד שהוא יושב לפני רבו תמיד אינו רשאי לעמוד מפניו אלא שחרית וערבית בלבד שלא יהא כבודו מרובה מכבוד שמים".

³⁰ המשך הסוגיה שם מזמן לנו הגדרה של "בעל מעשים", היינו אדם שעושה צדקה וגמילות חסדים. ראו תשובות הגאונים - מוסאפיה (ליק) סימן ב: "ששאלתם מהו בעל מעשים. בעל מעשים הוא טוב עין בצדקה ובצרכי צבור ובמדות טובות, אף על פי שאינו מופלג בחכמה חייב אדם לנהוג בו כבוד ולעמוד מפניו". ולהלכה ראו שולחן ערוך יורה דעה סימן רמד סעיף יב: "חכם, אפילו מופלג בחכמה, רשאי לעמוד בפני מי שהוא בעל מעשים (ר"ן בשם הרמב"ן)". הרי לנו תשובה על שאלתנו לגבי אפשרויות שונות של "מפני שיבה תקום": רבו המובהק, תלמיד חכם, בעל מעשים, זקני גויים, ורק זקן אשמאי אולי פטור.

³¹ כאשר אנחנו עומדים בפני ספר תורה, כדאי לזכור שמקור דין זה הוא בקל וחומר ממצוות "מפני שיבה תקום". ראו סדר רב עמרם גאון (הרפנס) שחרית של שבת: "אבל לעמוד מפני ספר תורה עד שעונין ברכו או יהא שמיה רבא, לא שמענו עמידה מפני ספר, אלא מפני שיבה תקום, ואתי ספר תורה בקל וחומר מתלמידי חכמים".

ירושלמי ביכורים פרק ג הלכה ג – הקב"ה מקיים עמידת זקן

רבי מאיר חמי אפילו סב עם הארץ ומיקם ליה מן קמוי אמר לא מגן מאריך ימים.³² ... אמר רבי סימון אמר הקב"ה: "מפני שיבה תקום והדרת פני זקן ויראת מאלהיך אני ה' -" אני הוא שקיימתי עמידת זקן תחילה.³³

רש"י ויקרא פרק יט פסוק לב – רק זקן שקנה חכמה

מפני שיבה תקום - יכול זקן אשמאי? תלמוד לומר: זקן, אין זקן אלא שקנה חכמה: והדרת פני זקן - איזהו הדור, לא ישב במקומו ולא ידבר במקומו ולא יסתור את דבריו. יכול יעצים עיניו כמי שלא ראהו, לכך נאמר ויראת מאלהיך, שהרי דבר זה מסור ללבו של עושהו, שאין מכיר בו אלא הוא, וכל דבר המסור ללב נאמר בו ויראת מאלהיך:³⁴

רמב"ן ויקרא יט לב – יש זקן ויש שיבה

מפני שיבה תקום - יכול מפני זקן אשמאי, תלמוד לומר זקן, אין זקן אלא שקנה חכמה, לשון רש"י, ולשון תורת כהנים (פרק ז יא). והוא השנוי בגמרא במסכת קדושין (לב ב): "תלמוד לומר זקן, אין זקן אלא חכם ... ואונקלוס אמר, מן קדם דסבר באורייתא תקום ותהדר אפי סבא, ומשמעות דבריו שגם הוא סובר כן. ועם כל זה, העולה מן הגמרא לפי פסק ההלכה אינו כן, שהרי אמרו (קידושין לב ב) איסי בן יהודה אומר כל שיבה במשמע, ואמר רבי יוחנן (שם לג א) הלכה כאיסי בן יהודה. והנה יצוה בכל שיבה אפילו על אשמאי שהוא הבור, ויחזור ויצוה על הזקן שהוא הקונה חכמה ואפילו יניק וחכים. ויתכן שיהיה גם כן דעת אונקלוס, אבל יתרגם יניק וחכים בשיבה, דאתא זקן וגלי בשיבה שבכללה כל הַשִּׁיבוֹת בין שִׁיבַת התורה בין שִׁיבַת הימים.³⁵

רמב"ם הלכות תלמוד תורה פרק ו הלכה ט - עמידה לזקן והידור לשיבה

מי שהוא זקן מופלג בזקנה, אף על פי שאינו חכם עומדין לפניו. ואפילו החכם שהוא ילד, עומד בפני הזקן המופלג בזקנה ... ואפילו זקן כותי, מהדרין אותו בדברים ונותנין לו יד לסומכו, שנאמר: "מפני שיבה תקום" - כל שיבה במשמע.³⁶

**שבת שלום
מחלקי המים**

³² תרגום והסבר בעזרת פירוש ידיד נפש: "רַבִּי מְאִיר אֶפִּילוּ כְּשֵׁרָאָה זָקֵן עִם הָאָרֶץ, קָם בְּפָנָיו וְאָמַר: לֹא לְחִינָם הוּא מְאָרִיךְ יָמִים. וְרֵאווּ לְקוּם בְּפָנָיו מִפְּנֵי זְכוּתוֹ". הרי לנו חיזוק לשיטת איסי בן יהודה מהתלמוד הירושלמי.

³³ היכן קיים הקב"ה מצוות "מפני שיבה תקום"? כאשר בא לבקר את אברהם בתחילת פרשת וירא: "שהיה אברהם יושב ושכינה עומדת" (בראשית רבה מח א). ראו עוד בירושלמי ראש השנה פרק א הלכה ג: "בנוהג שבעולם, מלך בשר ודם גוזר גזירה, רצה מקיימה. רצו אחרים מקיימים אותה. אבל הקב"ה ... גוזר גזירה ומקיימה תחילה. מה טעמא? ושמרו את משמרתני אני יי' - אני הוא ששימרתני מצותיה של תורה תחילה. אמר רבי סימון: כתיב: מפני שיבה תקום והדרת פני זקן ויראת מאלהיך אני יי' - אני הוא שקיימתי עמידת זקן תחילה". ראו דרשה זו גם במדרש ויקרא רבה לה ג, מובא בדברינו [פרא בסיליוס נומוס אגרפוס](#) בפרשת וירא. ראו הכבוד שהקב"ה חלק לזקנים גם בדרשות על הציווי למשה בתחילת שליחותו: "לֶךְ וְאֶסְפְּתָ אֶת זְקֵנֵי יִשְׂרָאֵל (שמות ג טז), כמו גם במינוי הזקנים בפרשת בהעלותך (לעיל). אבל שם אין עמידה.

³⁴ בפירושו לתורה מצטט רש"י את לשון הגמרא בקידושין הנ"ל: "אין זקן אלא שקנה חכמה" (דברי ר' יוסי הגלילי שם), אבל עיקר פירושו מסתמך רש"י על מדרש ספרא הנ"ל. זקן אשמאי כאן איננו בהכרח רשע או אשם, כפירוש רש"י בגמרא, אלא בור כפירוש תוספות. מה שמאד מגביל את היקף המצווה. וכבר העיר עליו ר' עובדיה מברטנורא: "כי רש"י תפש שיטתו כתנא קמא בפרק קמא דקדושין דמצריך שיבה וחכמה. אבל איסי בן יהודה חולק עליו ואומר כל שיבה במשמע וגם ר' יוסי הגלילי חולק ואומר יניק וחכים או שיבה וחכים".

³⁵ מי שגם מעיר על רש"י הוא רמב"ן בפירושו לפסוק. לאחר שהוא מביא לצד רש"י את תרגום אונקלוס שגם ממנו עולה שמדובר רק בזקן שהוא גם חכם (ראו הערה 12 לעיל), הוא אומר את דברו ומזכיר את הגמרא בקידושין הנ"ל. עפ"י רמב"ן יש להבדיל בין "זקן" שבפסוק ובין "שיבה". "זקן" הוא מי שקנה חכמה, גם "יניק וחכים" כשיטת ר' יוסי הגלילי. "שיבה" הוא "כל השיבות - בין שיבת התורה בין שיבת הימים". ראו לשון ארמית: "סבי דארמאי" בהלכת איסי בן יהודה לעיל. סָבָא = שִׁיבָה. והרצוה להרחיב עוד יענין בפירוש אבן עזרא לפסוק שמחבר את הכיבוד לזקנים עם מוטיב המיתה.

³⁶ פרק ו בהלכות תלמוד תורה ברמב"ם מוקדש לנושא שלנו ובו רוב ההלכות שראינו בגמרא קידושין לעיל. בהלכה ט נדרש הרמב"ם להלכת איסי בן יהודה ורבי יוחנן ולמנהגי חכמים כמו רבא, אבבי ורב נחמן שנהגו כבוד בזקני גויים. ונראה שבמהלך הפסיקה והשתלשלות ההלכה השתנה הפסוק. הפסוק מדבר על קימה מפני שיבה והידור הזקנים, אך להלכה, בגלל הדרשה שזקן הוא חכם והדגש על כבודם של תלמידי החכמים, הועתקה הקימה לזקן וההידור לשיבה. ואם אנו בהלכה, ראו שולחן ערוך יורה דעה סימן רמד הדין בהלכות אלה. ובסעיף יב שם נזכר "בעל המעשים" שהרמב"ם לא מביא, וזה לשון הסעיף: "חכם, אפילו מופלג בחכמה, רשאי לעמוד בפני מי שהוא בעל מעשים (ר"ן בשם הרמב"ן)". ראו גם שם שהוא קובע את גיל שבעים לשיבה, מן הסתם ע"ס המשנה במסכת אבות פרק ה משנה כא: "בן שבעים לשיבה" (אבל שם "בן ששים לזקנה" ואולי לכן מושם הדגש על החכמה).

מים אחרונים: נושא מעניין שלא הספקנו לדון בו הוא הקשר בין מצוות כיבוד הזקנים ומצוות קירוב הגר שיסודו בסמיכות הפסוקים בפרשתנו. ראו מסכת מגילה יז ע"ב במבנה תפילת שמונה עשרה, ירושלמי ביכורים פרק ג הלכה ג בדין חכם שמקבל עליו מינוי (תפקיד ציבורי) שנמחלים לו עוונותיו בשל ההיקש עם גר, וכן פירוש תורה תמימה הערות ויקרא פרק יט הערה רמז שמציע שהקשר הוא שבשניהם כתוב: "ויראת מאלוהיך". ראו הערה 1 לעיל.